

Хомутенко В.П.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
Одеського державного
економічного університету

Чередніченко А.П.,
кандидат економічних наук,
завідувач сектору лабораторії
економічних видів досліджень
Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз

Волкова О.Г.,
кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів
Одеського державного
економічного університету

ПРОЦЕДУРА БАНКРУТСТВА НАЦІОНАЛЬНИХ КРЕДИТНИХ СПІЛОК: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Досліджено проблемні питання застосування процедури банкрутства кредитних спілок України. Розглянуто можливості реалізації членами спілок своїх прав щодо здійснення фінансового контролю у спілках в умовах відкриття процедур банкрутства кредитних спілок, а також заходи з підвищення гарантій задоволення вимог вкладників-кредиторів.

The authors search into the problematic questions of using the procedure of bankruptcy for credit unions of Ukraine; and examine possibilities for realizing rights by union members in relation to the effecting financial control at the unions in conditions of opening the procedure of bankruptcy for credit unions, as well as measures toward enhancing guarantees of satisfying demands of investors.

Ключові слова: кредитні спілки, банкрутство кредитних спілок, санація, фінансова стабільність спілок, фінансовий контроль спілок.

Загальновідомою є думка про те, що від фінансової стабільності банківської системи залежить економічна стабільність держави. Водночас не менш значущими для суспільства є й питання забезпечення фінансової стабільності небанківських фінансових установ, зокрема кредитних спілок.

Зростання кількості порушених судових справ про банкрутства національних кредитних спілок в останні роки свідчить про існування фінансових труднощів у сфері кредитної кооперації. Потреба відновлення платоспроможності кредитних спілок і довіри до них із боку населення зумовлює актуальність аналізу процедур банкрутств національних кредитних спілок, якими відзначився кредитно-кооперативний сектор фінансового ринку України в період світової економічної кризи 2008—2009 рр., а також можливості задоволення вимог вкладників у рамках цих процедур.

Аналіз публікацій останніх років свідчить про посилення уваги науковців та експертів до питань побудови системи гарантування вкладів членів кредитних

спілок, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг спілок в умовах погіршення їхнього фінансового стану.

Разом із тим активне застосування останніми роками механізмів відновлення платоспроможності кредитних спілок, у рамках порушених судових процедур банкрутства, зумовлює необхідність дослідження цієї проблеми. Питання підзвітності осіб, на яких покладається зобов'язання з відновлення платоспроможності спілки (зокрема, арбітражний керуючий, керуючий санацією), отримання членами спілок інформації про діяльність останніх, а також можливі заходи щодо задоволення вимог за вкладами в умовах порушеної справи про банкрутство повністю не врегульовані на законодавчому рівні й залишаються дискусійними.

Метою статті є дослідження практики застосування процедури банкрутства кредитних спілок України, висвітлення проблемних питань реалізації членами спілок своїх прав у рамках порушених процедур банкрутства цих установ та задоволення вимог вкладників.

Протягом 2004—2007 рр. та I півріччя 2008 р., в умовах відносно стабільного функціонування фінансового ринку України, основні показники діяльності кредитних спілок зростали (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка основних фінансових показників діяльності кредитних спілок у 2004—2008 рр., % до попереднього року

Показник	2004	2005	2006	2007	2008
Темпи зростання активів	159,1	222,7	167,2	162,3	115,3
Темпи зростання капіталу	142,8	258,2	163,6	141,3	110,5
Темпи зростання кредитного портфеля	159,6	202,1	180,5	173,7	123,5
Темпи зростання залучених внесків (вкладів) на депозитні рахунки	172,1	205,2	169,3	179,1	114,5

Джерело: складено за даними офіційного сайту Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Ситуація докорінно змінилася з початком фінансової кризи восени 2008 р., коли кредитні спілки стикнулися з масовим витребуванням членами спілок своїх депозитних вкладів, істотним зменшенням числа нових вкладників та різким скороченням загальної суми виданих кредитів (табл. 2).

Аналіз даних табл. 2 свідчить не лише про падіння зростання, а і зменшення показників діяльності кредитних спілок порівняно з показниками, досягнутими на початку кризових явищ на фінансовому ринку восени 2008 р. Слід зазначити, що темпи падіння деяких показників за результатами 2010 р. порівняно з темпами падіння за результатами 2009-го зменшилися. Це стосується загальної суми залучених депозитних вкладів, залишку суми кредитного портфеля й загальної суми виданих кредитів. Однак показники загальної кількості вкладників і загальної суми залишку депозитних вкладів продовжують погіршуватися, що свідчить про тенденцію витребування своїх коштів вкладниками спілок. Водночас позитивним

Таблиця 2. Основні показники діяльності кредитних спілок в умовах фінансової кризи у 2008—2009 рр.

Показник	Станом на		Темпи приросту 31.12.2009/ 31.12.2008, %	Станом на 31.12.2010	Темпи приросту 31.12.2010/ 31.12.2009, %
	31.12.2008	31.12.2009			
Кількість вкладників, тис. осіб	164,0	117,0	-28,7	78,9	-32,6
Загальна сума депозитних вкладів (залишок), млн грн	3951,1	2959,3	-25,1	1945,0	-34,3
Загальна сума залучених депозитних вкладів, млн грн	5349,7	2610,0	-51,2	1643,8	-37,0
Загальна сума кредитного портфеля (залишок), млн грн	5572,8	3909,1	-29,9	3349,5	-14,3
Загальна сума виданих кредитів, млн грн	6908,8	2415,9	-65,0	2134,9	-11,6

Джерело: складено за даними офіційного сайта Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

слід визнати збільшення загальної суми виданих кредитів у 2010 р. порівняно з попереднім періодом, що свідчить про відновлення спілками кредитної діяльності.

Враховуючи те, що понад 90 % активів кредитних спілок України становлять видані кредити, якість кредитного портфеля спілок має першочергове значення для їх стабільного функціонування (табл. 3).

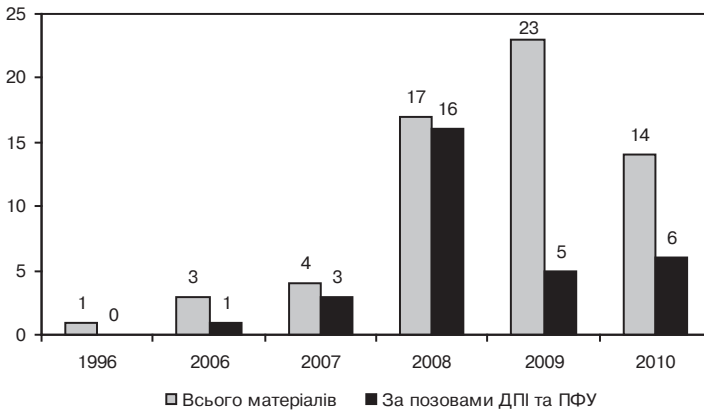
Таблиця 3. Показники діяльності кредитних спілок у 2008—2010 рр.

Показник	2008	2009	2010
Видані кредити, млн грн	5572,8	3909,1	3349,5
Прострочені кредити, млн грн	0,7	1117,9	1357,5
Частка прострочених кредитів у кредитному портфелі, %	12,1	28,6	40,5

Джерело: складено за даними офіційного сайта Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Як свідчать дані табл. 3, частка прострочених кредитів у кредитному портфелі спілок зросла з 12,1 % у 2008 р. до 40,5 % у 2010-му. Збільшення частки проблемних кредитів у загальному обсязі виданих кредитів істотно впливає на спроможність спілок розраховуватись за своїми фінансовими зобов'язаннями, у т. ч. перед вкладниками.

Про загострення проблеми платоспроможності спілок в умовах фінансової кризи 2008—2009 рр. свідчить статистика порушених судових справ про банкрутство кредитних спілок. Так, за весь період розвитку національної системи кредитної кооперації (з 1992 р. і до сьогодні) до господарських судів України було подано 62 позови про порушення справ про банкрутства спілок. Найбільшу їх кількість зафіксовано у 2009 р. (рис.).

Джерело: складено за матеріалами Єдиного державного реєстру судових рішень (<http://www.reyestr.court.gov.ua/>).

Рис. Динаміка кількості матеріалів про банкрутство кредитних спілок, розглянутих у господарських судах України у 1996, 2006—2010 рр.

Дані рисунка свідчать про те, що кількість матеріалів про банкрутство кредитних спілок, розглянутих господарськими судами в період 1996—2010 рр., зростала до 2009 р.

Характерною тенденцією справ про банкрутство національних спілок слід визнати зміну осіб, що їх ініціюють. Зокрема, якщо до 2008 р. більшість позовів про банкрутство кредитних спілок ініціювали податкові органи та органи Пенсійного фонду України, то у 2009—2010 рр. частка позовів цих органів була незначною, водночас відчутно зросла частка позовних заяв, поданих як самими спілками, так і їхніми кредиторами. На наш погляд, такі зміни обумовлені поглибленням проблеми дострокового витребування своїх вкладів членами кредитних спілок з осені 2008 р. на тлі зменшення грошових надходжень від виданих кредитів і пов'язаного з цим погіршення платоспроможності спілок.

Аналіз судової практики про банкрутство кредитних спілок свідчить про те, що, як правило, порушуючи справу про банкрутство за ініціативою самих спілок або їхніх кредиторів, суд відкриває щодо боржників — кредитних спілок санаційну процедуру, тобто процедуру відновлення платоспроможності останніх. Так, Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”¹ визначає санацію як систему заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямовану на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і

¹ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ (зі змінами й доповненнями) // Голос України. — 1992. — № 105.

капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника. Лише в разі невиконання плану санації боржника або якщо стає очевидним, що виконання цього плану не приведе до відновлення його платоспроможності, боржник визнається банкрутом і щодо нього відкривається ліквідаційна процедура. Санація поряд з ліквідацією є одним із заходів судових процедур банкрутства боржника й не обов'язково завершується визнанням його банкрутом та ліквідацією. Навпаки, за умови розробки ефективного плану санації кредитна спілка — боржник розраховується з кредиторами та задовольняє їхні майнові вимоги, відновлює власну платоспроможність і стабільний робочий режим фінансово-господарської діяльності.

Важливим для відновлення платоспроможності кредитної спілки — боржника слід визнати введення в рамках санації мораторію на задоволення вимог кредиторів і припинення нарахування штрафних санкцій за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань. За таких умов у рамках санації спілки отримали можливість тимчасово, до складання й затвердження судом реєстру кредиторів, призупинити повернення залучених депозитних вкладів і припинити нарахування штрафних санкцій за їх невчасне повернення. Введення судового мораторію на виконання грошових зобов'язань тимчасово припиняє “вимивання” фінансових ресурсів зі спілки й надає можливість розробити план повернення залучених депозитних вкладів, орієнтуючись на фінансові надходження від виданих кредитів, а отже, збалансувати вхідні та вихідні грошові потоки. Безсумнівно, за таких умов необхідно активізувати заходи щодо примусового стягнення боргів із недобросовісних позичальників і розробити заходи щодо заохочення позичальників до дострокового повернення кредитів. На нашу думку, таким заохоченням могло б бути істотне зменшення для позичальників процентної ставки за користування кредитом за умови дострокового його повернення.

Судовий мораторій у рамках процедури санації за своєю дією є аналогічним мораторію на дострокове повернення вкладів за умови введення тимчасової адміністрації в банківській установі. Однак тимчасові адміністрації, що їх призначає у проблемні кредитні спілки Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, не мають таких повноважень. Отже, лише в рамках процедури санації кредитні спілки отримують право тимчасової заборони витребування вкладниками своїх депозитних вкладів.

Розуміючи негативний вплив на імідж кредитних спілок, щодо яких порушуються справи про банкрутство, і втрату довіри до них із боку вкладників, відзначимо вимушений характер таких неординарних заходів, як відкриття санаційних процедур.

Аналізуючи практику застосування Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” до кредитних спілок, відзначимо неузгодженість його норм із нормами Закону України “Про кредитні

спілки”², який є спеціальним нормативно-правовим актом у сфері регулювання діяльності кредитних спілок.

До дискусійних питань слід віднести можливість реалізації членами кредитної спілки прав, визначених ст. 11 Закону “Про кредитні спілки”, у рамках процедури банкрутства, а саме право одержувати інформацію про діяльність кредитної спілки, ознайомлюватися з документами щодо її діяльності. Реалізація зазначених прав забезпечується підзвітністю органів управління спілки (спостережної ради, правління тощо) загальним зборам її членів, які можуть переобрати органи управління в разі порушення останніми прав та інтересів членів спілки.

Разом із тим відповідно до ст. 17 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” із дня винесення ухвали суду про санацію припиняються повноваження органів управління боржника й передаються керуючому санацією. Керуючого також зобов’язано звітувати перед зборами кредиторів про реалізацію плану санації. Наприклад, інформація щодо списку вкладників і позичальників кредитної спілки, про заставне майно й кількість виручених коштів від його продажу та здійснення дій щодо стягнення боргів із боржників спілки може бути надана в порядку й особам, визначеним цим Законом, зокрема зборам кредиторів. Збори кредиторів і члени кредитних спілок можуть різнитися за особовим складом. За таких умов реалізація прав членів спілок (які не визнані кредиторами) на отримання інформації та документів щодо діяльності спілки в умовах порушеної справи про її банкрутство виглядає проблематичною.

Зауважимо також, що існує можливість виникнення конфлікту інтересів між членами спілки і зборами кредиторів, які можуть мати протилежні фінансові інтереси. Безперечно, справа про банкрутство порушується з метою виявлення кредиторів боржника, а розпорядження майном кредитної спілки — боржника має здійснюватися передусім для задоволення їхніх вимог. За цих умов цілком логічним виглядає пріоритет інтересів тих осіб, які визнані кредиторами згідно з умовами та в порядку, визначеному зазначеним Законом. Разом із тим через низький рівень правової обізнаності члени кредитних спілок можуть пропускати строки подання заяв про визнання кредитором або не дотримуватися інших процесуальних правил у процедурі банкрутства, внаслідок чого вкладники не набуватимуть статусу кредитора спілки, а їхні вимоги вважатимуться погашеними. Ситуацію ускладнює й те, що на законодавчому рівні відсутня норма обов’язкового персонального повідомлення кредиторів про порушення справи про банкрутство.

Потребує чіткого нормативного врегулювання й питання обов’язковості скликання загальних зборів членів кредитних спілок у разі порушення справи про банкрутство спілки. Щорічне обов’язкове звітування органів управління перед

² Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 № 2908-III (зі змінами й доповненнями) // Голос України. — 2002. — № 13.

загальними зборами, а також право членів спілки ініціювати скликання позачергових зборів із включенням до порядку денного будь-якого питання щодо діяльності спілки є одним із гарантованих на законодавчому рівні джерел забезпечення членів спілки інформацією про її фінансовий стан. Однак з урахуванням вимог ст. 17 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” щодо припинення повноважень органів управління боржника дискусійним залишається питання обов’язковості скликання загальних зборів членів кредитних спілок у разі порушення справи про банкрутство спілки.

Зупинимось й на важливій, із нашого погляду, процедурі задоволення вимог вкладників у процесі банкрутства кредитних спілок. Проблемність цієї процедури закладена в порядку визначення ліквідаційної маси кредитної спілки — суб’єкта банкрутства, який обумовлює можливість задоволення вимог інших кредиторів, відмінних від вкладників — членів спілки за рахунок залучених коштів вкладників. Такого висновку можна дійти, якщо звернути увагу на той факт, що заборгованість за кредитними договорами включається до ліквідаційної маси кредитної спілки — суб’єкта банкрутства як кредиторська заборгованість, за рахунок погашення якої задовольняються вимоги кредиторів спілки. Однак джерелом формування кредитних коштів спілки є як власні, так і передані в довірче управління фінансові ресурси, що в подальшому використанні на видачу кредитів знеособлюються й набувають статусу “кредитних ресурсів”, а облік заборгованості за виданими кредитами в розрізі джерел їх фінансування не здійснюється.

Зокрема, одним із джерел формування кредитних коштів спілок є залучені депозитні вклади, які відповідно до ст. 19 Закону України “Про кредитні спілки” не є власністю спілки. Поряд із залученими депозитними вкладками джерелом формування кредитних коштів спілок є їхні власні (членські внески й нерозподілений прибуток) та запозичені кошти (банківські кредити й позики). Зауважимо, що відповідно до ст. 1046 Цивільного кодексу України³ за договором позики позичальник набуває право власності на запозичені кошти, але на певних умовах (строковість, платність, поворотність). Таким чином, на відміну від залучених депозитних вкладів запозичені кошти кредитних спілок є їхньою власністю. За таких умов кредитні спілки мають два типи кредиторів: кредитори-вкладники, які надали своє майно (у вигляді депозитних вкладів) у довірче управління спілок, та кредитори — треті особи (позичальники і кредитодавці), які надали кошти спілкам у власність у формі кредитів і позик. Отже, простежується наявність різних за статусом кредиторів спілок, які, разом із тим, мають однакові права щодо задоволення своїх грошових вимог у процедурі банкрутства.

Слід зазначити, що Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” передбачає особливості банкрутства

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами й доповненнями): [Електр. ресурс]. — <http://products.ligazakon.ua/>

професійних учасників ринку цінних паперів, емітента чи управителя іпотечних сертифікатів, фонду фінансування будівництва чи фонду операцій із нерухомістю. Зокрема, передбачено виключення з ліквідаційної маси суб'єкта банкрутства майна клієнтів, яке передано лише на умовах довірчого управління суб'єкта банкрутства та не є його власністю.

Враховуючи, що кредитні спілки також оперують коштами вкладників, які не є їхньою власністю, вважаємо за доцільне передбачити такі особливості проведення процедури банкрутства, як установлення черговості категорій кредиторів цих установ: в першу чергу — власники внесків (вкладів) на депозитні рахунки, в другу — інші кредитори.

Необхідність установлення пріоритету задоволення вимог вкладників обумовлюється не лише довірчою власністю, а й тим, що вкладники є членами спілок, для задоволення фінансових потреб у взаємному кредитуванні яких і створюються спілки.

Сутність фінансового посередництва кредитних спілок полягає в наданні фінансових послуг своїм членам на засадах взаємного кредитування: за рахунок коштів членів спілок — вкладників надаються кредити іншим членам — позичальникам. Зазначений механізм фінансово-господарської діяльності кредитних спілок обумовлює необхідність закріплення в нормативних актах пріоритету задоволення вимог вкладників спілок, які довірили свої кошти цим установам.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків. Фінансово-економічна криза 2008—2009 рр. справила негативний вплив, зокрема, на фінансовий стан кредитних спілок України, спричинивши дострокове вилучення вкладниками депозитних вкладів, погіршення якості кредитного портфеля спілок та їхньої платоспроможності. Зазначені проблеми обумовили зростання в цей період кількості судових справ про банкрутство спілок і відкриття процедури їх санації.

Разом із тим санаційні процедури в рамках банкрутства кредитних спілок можуть бути інструментом для відновлення їхньої платоспроможності.

Зважаючи на кооперативну природу кредитної спілки, у рамках процедури банкрутства потребують чіткого врегулювання та законодавчого закріплення елементи саморегулювання спілок: обов'язковість проведення загальних зборів і звітування на них арбітражного керуючого (інших осіб, на яких судом покладено обов'язок розпорядження майном боржника — кредитної спілки).

Особливості формування майна спілок обумовлюють необхідність запровадження першочергового задоволення грошових вимог вкладників спілок перед іншими кредиторами. Для цього необхідно внести зміни до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, якими передбачити особливості банкрутства кредитних спілок з урахуванням їхньої специфічної кооперативної природи, а також гарантування відшкодування коштів вкладників, які передали їх у довірче управління цим установам.